

ביאורי מקראות בספר שמואל

מאמר ט

וְאַשְׁפֹּה אֶת נַפְשִׁי לִפְנֵי ה'

(שמואל א א, ט-טז)

(ט) וַתֵּקֶם חַנָּה אַחֲרֵי אָכְלָה בְּשֻׁלָּהּ וְאַחֲרֵי שֶׁתָּהּ וְעָלִי הִכְהִין יֵשֵׁב
עַל הַכֶּסֶּא עַל מְזוֹזַת הַיֵּכָל ה': (י) וְהָיָא מֵרַת נַפְשׁ וְתַתְּפִלָּל עַל ה'
וּבְכָה תִּבְכֶּה: (יא) וַתְּדַר נֶדֶר וַתֹּאמֶר ה' צְבָאוֹת אִם רָאָה תִּרְאֶה
בְּעֵינֵי אִמָּתִי וּזְכַרְתִּנִּי וְלֹא תִשְׁכַּח אֶת אִמָּתִי וְנִתְּנָה לְאִמָּתִי
זֶרַע אֲנָשִׁים וְנִתְּנִי לָהּ כָּל יְמֵי חַיֶּי וּמוֹרָה לֹא יֵעָלֶה עַל רֹאשׁוֹ:
(יב) וְהָיָה כִּי הִרְבֵּתָה לְהַתְּפַלֵּל לִפְנֵי ה' וְעָלִי שְׁמֹר אֶת פִּיהָ: (יג)
וְחָנָה הָיָא מְדַבֶּרֶת עַל לֵבָהּ רַק שְׁפָתֶיהָ נִעוֹת וְקוֹלָהּ לֹא יִשְׁמַע
וַיַּחְשְׁבֶהָ עָלֶי לְשִׁכְחָהּ: (יד) וַיֹּאמֶר אֲלֶיהָ עָלִי עַד מָתִי תִשְׁתַּכְּרִין
הַסִּירִי אֶת יַיִגָּה מֵעַלְיָהּ: (טו) וַתַּעַן חַנָּה וַתֹּאמֶר לֹא אֲדֹנִי אִשָּׁה
קִשְׁת רֹחַ אֲנֹכִי וְנִין וְשִׁכַּח לֹא שָׁתִיתִי וְאַשְׁפֹּה אֶת נַפְשִׁי לִפְנֵי ה':
(טז) אֵל תִּתֵּן אֶת אִמָּתִי לִפְנֵי בֵּת בְּלִיעֵל כִּי מֵרֵב שִׁיחִי וְכַעֲסִי
דְּבַרְתִּי עַד הַנָּה:

כניסתה של חנה למשכן ה', ותחילת המפגש עם עלי הכהן

וַתֵּקֶם חַנָּה אַחֲרֵי אָכְלָה בְּשֻׁלָּהּ וְאַחֲרֵי שֶׁתָּהּ וְעָלִי הִכְהִין יֵשֵׁב עַל הַכֶּסֶּא עַל מְזוֹזַת הַיֵּכָל ה'.

תיאור זה, של חנה הקמה מעם הסעודה ותיכף היא כבר בפתחו של היכל ה', מדגיש, כפי הנראה, את תחושת הקרבה שיש בין סעודת החג המשפחתית לבין המשכן. קרבה זו אינה מובנת מאליה ונעמוד עליה אי"ה במאמר נפרד. חנה נמצאת בכניסה למשכן, ושם היא פוגשת בעלי הכהן הניצב בפתח. מפגש זה יעמוד במרכז עיסוקנו במאמרים הבאים, ודרכו נבקש ללמוד מהו אופן התפילה שאותו חידשה חנה, ומה החידוש שבו על פני התפילה שקדמה לה.

המפגש מתקיים בשני שלבים: בשלב הראשון ישנו מפגש אילם, בו הדמויות אינן מדברות, ובכל זאת ניתן להביט בהן ולראות כיצד הן מייצגות שני עולמות שונים, כפי שנרחיב את הדיבור בע"ה במאמר מיוחד. בשלב השני המפגש הופך להיות מפגש מילולי, בו מאשים עלי את חנה בשכרות וחנה מתגוננת מפניו. במאמר זה נעמוד על השלב ההתחלתי של המפגש - כניסתה של חנה למשכן בכדי להתפלל לה' תוך כדי שעלי שומר את פתח ההיכל, וננסה להבין - לאור דברי חז"ל - את עמדתה הנפשית של חנה, והחידוש שהיא מביאה עמה למושג התפילה.

רגשותיה של חנה בבואה להתפלל

במאמר הקודם עמדנו על הרקע שקדם לתפילתה של חנה - 'וַיִּכְעַסְתָּהּ צָרָתָהּ גַּם כִּי עָבָרָה בְּרַעְמָה'. תפילתה של חנה מגיעה מתוך כעס ותרעומת על מצבה - היא מסרבת לקבל אותו ולשמוח באהבתו של בעלה. המסיבה המשפחתית בבית ה' מעצימה את תחושת החסר, ופנינה דואגת ללבות אותו אף במילים בוטות כמדקרות חרב. כעסה ומרידותה של חנה, יוצאים בשלב ראשון על בעלה, אלקנה, במין השלכת האשמה וציפיה לנטילת אחריות על מצבה. כאשר אלקנה מסרב לקבל את ההאשמה ולקחת אחריות, מצטרפים לכעס ולמרירות גם תחושת בדידות עמוקה. הבדידות והתחושה שאין מי שמבין לרגשותיה, מובילות את חנה ללכת, עם כל מטען הרגשות הסבוך, להתפלל לפני ה'.

וְהָיָא מֵרַת נֶפֶשׁ וְתַתְּפִלָּל עַל ה' וּבָכָה תְּבָכָה. חנה אינה משנה את 'מצב הרוח' שלה לפני כניסתה למשכן להתפלל. להיפך - כל עצמה לא באה אלא מתוך רגשותיה הגואים, ועמם היא באה לפני ה'.¹ "והיא מרת נפש - ותתפלל על ה'". את הביטוי "ותתפלל על ה'" דורשים חז"ל 'מלמד שהטיחה דברים כלפי מעלה'. אין בדברי חז"ל ידיעה אודות תוכן אותם דברים שהטיחה חנה כלפי מעלה; אך ניתן להבין מתוך ההקשר, שחנה ביטאה תחושה של חוסר צדק, של 'קיפוח', בכך שהקב"ה לא נותן לה ילדים.

1. אכן, בתלמוד (ברכות ל, ב) יש דיון האם ניתן ללמוד מחנה את אופן הגישה לתפילה. המשנה שם קובעת 'אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש', והגמרא מבקשת ללמוד זאת מחנה, ודוחה "דילמא חנה שאני, דהות מרירא לבא טובא", אבל תפילה רגילה, אינה אמורה לבא מתוך מריירות נפש (וכובד ראש אינו מריירות). אך למעשה הדבר צריך עיון, האם תפילה מתוך מריירות מתיישבת עם החובה המובאת שם, להתפלל מתוך שמחה של מצוה, או שגם על כך נאמר "חנה שאני, דהות מרירא לבא טובא". ובעיקר הדבר קשה, שפרטים רבים כן נלמדים מתפילה של חנה, כמובא שם בגמרא, ויובא במאמר נפרד.

טענתה של חנה מתוך גילוי שם 'צבאות'

חז"ל רמזו זאת בדרכם, וכך דרשו את מילות הנדר שנדרה חנה בתפילתה: ה' צְבָאוֹת אִם רָאָה תִּרְאֶה בְּעֵינֵי אִמְתִּי.

וְתִדְרֹךְ נֶדֶר וְתֹאמַר ה' צְבָאוֹת. אמר רבי אלעזר: מיום שברא הקדוש ברוך הוא את עולמו, לא היה אדם שקראו להקדוש ברוך הוא צבאות עד שבאתה חנה וקראתו צבאות; אמרה חנה לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך שתתן לי בן אחד? משל למה הדבר דומה - למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו, בא עני אחד ועמד על הפתח, אמר להם: תנו לי פרוסה אחת! ולא השגיחו עליו; דחק ונכנס אצל המלך. אמר לו: אדוני המלך, מכל סעודה שעשית קשה בעיניך ליתן לי פרוסה אחת?

חז"ל פותחים את דרשתם בתשומת הלב לכך שחנה היא הראשונה שקראה להקב"ה צבאות, והם מקשרים זאת לתוכן תפילתה של חנה. טענה זו שטוענת חנה 'מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך שתתן לי בן אחד', היא טענה שהתחדשה אצל חנה, ולפיכך, רק אצלה התחדש שם זה של ה' צבאות.

חנה נדחקת אצל הפתח

תפילתה של חנה, ולמעשה עצם כניסתה להתפלל, מוארים על ידי חז"ל במשל נפלא. משל למלך שעושה סעודה לעבדיו, ומשפיע עליהם כל טוב. מטבע הדברים, השפע מוגבל לעבדי המלך המשתתפים בסעודה, ולא לאחרים. על פתח הארמון ניצב איש עני, המתחנן ליהנות אף הוא מאותו השפע, אך הניצבים אצל הפתח אינם משגיחים בו, ובצדק. בקשתו של העני, גם אם היא נוגעת ללב, אינה מוצדקת באופן כזה שיאפשר להם לתת לו משהו. כמובן, שבקשה ישירה מהמלך אינה באה בחשבון - אפילו הכניסה להיכל המלך אינה אפשרית אלא לעבדי המלך ולחשובי העם הקרואים אצלו. בידו של העני, אם ירצה, לשלוח את בקשתו לממונה המלכותי על חלוקת מזון לעניים, והיא תיבחן ותיבדק אם אכן זכאי הוא לאותה חלוקה.

אך אותו עני, חדור בתחושת הצדק שעמו, עובר על פני המשרתים הנדהמים, וקודם שהם מצליחים לעצור בעדו כבר עומד הוא לפני המלך, ושם הוא משמיע את טענתו: אדוני המלך, מכל סעודה שעשית קשה בעיניך ליתן לי פרוסה אחת? המדרש אינו ממשיך את המשל, אבל מתוך הנמשל ניתן להבין, שהמלך אינו נותר אדיש נוכח טענת העני.

כפי שנרחיב אי"ה במאמר מיוחד, ישנה משמעות עצומה לתיאורו של הנביא אודות עלי הכהן, אותו פוגשת חנה כשהוא יֵשֵׁב עַל הַכִּסֵּא עַל מְזוֹזַת הַיֵּיכָל ה'. עלי הוא שומר הפתח של

ארמון המלך; וחנה, כמו אותו עני, עומדת לפניו, על פתח היכל ה', אך בשונה מאותו עני, חנה אינה מבקשת ממנו כלום, משום שאין בידו של עלי לתת לה ילדים. היא מדלגת לשלב הבא של העני, ונדחקת ועומדת אצל המלך.

על אופיה של אותה 'הידחקות' יש צורך לעמוד: האם היא עוקפת את עלי הכהן, האם היא מתריסה כנגדו? האופן בו מציב הכתוב את עלי, כדמות שמופיעה מיד בכניסתה של חנה, אך נעלמת למשך כמה פסוקים עד לאחר סיום תפילתה - מעורר קושי מסוים אצל הקורא, שציפה לכך שנוכחותו של עלי המודגשת כל כך בתחילה, תהיה מורגשת ולו במעט אף בהמשך. נעסוק בזה אי"ה במאמר נפרד.

מכל מקום, הנה חנה עומדת לפני ה', ומתפללת עליו, מטיחה בו דברים: **מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך שתתן לי בן אחד?** חנה מערערת על ההנחה שיש אשה שזכאית לילדים ויש אשה שאינה זכאית, והיא טוענת: מדוע צריך זכות מיוחדת לקבל ילדים? וכי אין מספיק לכולם? זוהי בקשה, וליתר דיוק: טענה, שניתן להשמיע רק בפני המלך, ורק מתוך הזיהוי שלו כ'ה צבאות', שיש לו צבאי צבאות בעולמו.

בעזרת ה', נעמוד עוד במאמר מיוחד, על שם צבאות ומשמעותו בהקשר שלנו; בלימודנו זה נסתפק בגילוי שמגלים לנו חז"ל, על אופי הטחת הדברים של חנה, כלפי ה' יתברך. חנה מונעת מתוך תחושה עזה של צדק, אך צדק כזה שאינו יכול לעבוד ב'צינורות הרגילים', אלא רק בהטחתו בפניו של המלך עצמו.

טענתה של חנה 'תן לי בן ואניק בהן'

טפח נוסף מאותה 'תחושת צדק' המניעה את חנה, מתגלה לנו על ידי המשך דברי חז"ל שם:

וְחָנָה הָיָא מְדַבֵּרַת עַל לִבָּהּ, אמר רבי אלעזר משום רבי יוסי בן זמרא: על עסקי לבה. אמרה לפניו: רבונו של עולם, כל מה שבראת באשה לא בראת דבר אחד לבטלה, עינים לראות, ואזנים לשמוע, חוטם להריח, פה לדבר, ידים לעשות בהם מלאכה, רגלים להלך בהן, דדים להניק בהן; דדים הללו שנתת על לבי למה, לא להניק בהן? תן לי בן ואניק בהן.

כפי הנראה, חז"ל ממשיכים לחפש היכן רומז לנו הנביא על תוכן תפילתה של חנה, ואולי בעיקר, מנין שאבה את עז הרוח, להידחק אצל המלך, להטיח בפניו את בקשתה ולשפוך לפניו את נפשה - מדוע הרגישה, כביכול, שזכותה 'לדרוש', ש'מגיע לה' לקבל ילד מאת ה', ללא שנקבעה זכאותה לכך?

רמז לכך הם מוצאים במילים 'על לבה'. הלב הוא משכן הרגש, והעובדה שדדי האשה

ממוקמים סמוך אליו, מסמלת את רצונה העז של האשה בהענקה ובנתינה מעצמה לילדיה. כפי שראינו במאמר הקודם, פנינה הצליחה להעיר בחנה את תחושת החסר שיש באהבה ובנתינה לילד שהוא פרי בטנה, ושעליה לא תוכל לפצות כל אהבה אחרת בעולם.

מציאות כזאת, טוענת חנה, של איבר שאינו ממצה את תפקידו, היא מציאות חסרה, ומייצרת תחושת מצוקה גדולה. כשמדובר בשדי האשה, שתפקידן להעניק מגופה של האם לבנה, יוצא חלציה, תחושת החוסר מהווה מצוקה נוראית. אינני מבקשת לקבל דבר שאין לי, אומרת חנה, אלא לקבל דבר שחסר לי, שמגיע לי מעצם מציאותי.

בכך מגלים לנו חז"ל מעט מהעומק הטמון במילים "וְהָיָא מֵרַת נָפֶשׁ וְתַתְּפִלָּל עַל ה'". את מרירות הנפש שלה, מטיחה חנה כלפי מעלה בתפילתה. את תחושת חוסר הצדק, חוסר השוויון, תחושת החסר והזכות הבסיסית של אשה, להיות אם, ללדת ילד ולגדל אותו - את כל אלו מביאה אתה חנה למשכן, נדחקת על פני עלי הכהן, השומר את מזוזת היכל ה', ומתפללת עמהם על ה'.

בכך מלמדת אותנו חנה, וכפי שנראה - זהו חידוש עצום, בלתי מובן מאליו, והוא שיין לתפיסת עולם חדשה המתגלית על ידי חנה, הנאלצת להגן עליו מפני שומרי הפתח, שאינם אמונים על הנהגה כזאת לפני המלך. חנה מחדשת שיש והאדם ניגש לפני המלך כמות שהוא, עם רגשותיו האנושיים, של כעס, ותרעומת, ובדידות - ומשליך אותם לפני ה' ועל ה'. זוהי עמידה חדשה ויחס חדש של האדם עם קונו, ודווקא מתוך תפילה כזאת - היה צריך לבא לעולם שמואל הנביא, שיתחיל בתיקון היחס הכללי בין עם ישראל לאביו שבשמים.

נערך על ידי הרב יצחק רצקר
להצטרפות לרשימת התפוצה של שיעורי הרב אורי הולצמן
ניתן לשלוח דוא"ל לכתובת:
shiuriholzman+subscribe@googlegroups.com
להערות: shiurimholzman@gmail.com
עיצוב ועימוד: ארי יארמיש 0548400711